
Anatomija nacionalizma

Mario Vargas Llosa: *Nationalismus als neue Bedrohung*. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2000.

Rasplamsavanje nacionalizma na Balkanu vededesetih godina potaknulo je Maria Vergasa Llosu da napiše ovu knjigu. Ona pokazuje jako dobru upućenost autora u situaciju na našim prostorima i u praksu sprovođenja nacionalističke ideologije, kod koje filolozi i povjesničari imaju glavnu ulogu.

Suprotno balkanskim filolozima, Llosa ističe da Hrvati, Srbi i Bošnjaci govore jedan te isti jezik (7), a suprotno balkanskim povjesničarima podsjeća da kod Hrvata, Srba i Bošnjaka »postoje samo oskudni povijesni korijeni na koje se 'nacionalistički' pokreti mogu pozivati kao na svoju legitimaciju« (11). To znači da se »nacionalistička ideologija gotovo uopće ne poklapa sa stvarnošću i mora sistematski iskrivljavati povijest kako bi opravdala sebe« (26).

Osim što se zasniva na krivotvorenju, »'nacionalističko' rješenje problema različitih zajednica koje moraju živjeti zajedno izgleda posvuda najlošije i najskuplje« (11–12). Usprkos tome, za njim su posegnuli na našim prostorima »neodgovorni političari, koji znaju da u prelaznim vremenima — i u vremenima ideoloških smetenosti — najkraći put do zadovoljavanja njihove gladi za vlašću je nacionalizam« (8). Za nacionalizmom »se posegnulo sigurno zbog njegove demagoške učinkovitosti jer ništa drugo ne omogućava na sličan način da se ljudi nahuškaju jedni protiv drugih i da se istovremeno tako brzo proizvede iluzija društvenog identiteta, ali najviše se posegnulo za njim stoga što garantira dolazak na vlast onima koji se ne zadovoljavaju time da budu rep lava, nego, koštalo što koštalo, žele biti glava nečega, pa makar to bila i glava miša« (12).

Analizirajući nacionalizam, Llosa ističe da »porijeklo svake nacionalističke doktrine leži u vjeri, i to u vjeri u jedan kolektiv [...]. Ta vjera pripisuje jednom mitskom biću — naciji — nadnaravna svojstva, koja su u stanju nadtrajati vrijeme, neoskrvljena povijesnim okolnostima i promjenama. Ta vjera pravi trajnu povezanost među njenim konstitutivnim članovima i elementima, pravi homogenost, jednakost, čak i kad je to jedinstvo nevidljivo i spada u carstvo izmišljotina. Pored tog kolektivizma, bitan sastavni dio nacionalizma je i metafizički esencijalizam. Prema toj doktrini pojedinci ne postoje neovisno o naciji, onoj majčinskoj placenti kojoj zahvaljuju svoj život i svoj identitet. Nacionalnom identitetu, ključnoj riječi nacionalističke retorike, zahvaljuju svoju društvenu, kulturnu i političku egzistenciju; nacionalni identitet se očituje u jeziku kojim govore, u običajima koje njeguju, u sudbinskoj povijesti koju dijele, ponekad i u religiji, etnosu, rasi kojoj pripadaju, pa čak i u obliku glave ili u krvnoj grupi kojom ih je Bog ili slučaj opskrbio. Takvo utopijsko predočavanje jedne potpuno homogene i u sebe zatvorene zajednice nestaje čim ga pokušamo usporediti s realno postojećim nacijama u konkretnoj stvarnosti. Kulturna,

etnička i društvena heterogenost, koja je u njima više ili manje jako izražena, dokazuje da pojam 'kolektivnog identiteta' — a 'nacionalni identitet' da i ne spominjem — vodi u potpunosti u zabludu« (19–20).

Drugim riječima, »sama ideja nacije je obmana ako se predočava kao nešto homogeno i vječno, kao ljudska potpunost u kojoj zajednički jezik i tradicija, zajedničke navike, oblici ponašanja, uvjerenja i vrijednosti čine jednu kolektivnu ličnost koja je jasno razgraničena od drugih naroda. U tom smislu ne postoje i nisu nikad postojale nacije« (54–55).

Za one koji kod nas tvrde da se nacija prepoznaje po jeziku i da svaka nacija ima svoj jezik, Llosa napominje da »čak ni jezik, možda najautentičnije obilježje društvenog identiteta, ne predstavlja danas svojstvo po kojem se prepoznaje neka nacija. Jer unutar gotovo svih nacija govore se različiti jezici — pa i kad je jedan od njih službeni — i skoro svi jezici, osim sasvim malobrojnih iznimaka, prelaze nacionalne granice i raščlanjuju svijet prema svojoj vlastitoj geografiji« (55).

Nacija nije nastala pomoću objektivnih kriterija kao što je jezik, nego »nacija je politička izmišljotina« (54). »Svaka nacija je laž, kojoj su vrijeme i povijest — kao starim mitovima i klasičnim legendama — dali samo privid istine. Nijedna nacija nije prirodno nastala. Usprkos povezanosti i bratstva koji naizgled još uvijek postoje kod malobrojnih, nailazi se izvan uljepšavajuće — književne, povijesne, umjetničke — fikcije, u kojoj uobličavaju svoj identitet, na zastrašujuće povijesne činjenice« (56). Te činjenice pokazuju da su sve nacije »nastale političkom samovoljom, pljačkom, intrigama vladara, ekonomskim interesima, kombinacijom sirovog nasilja i slučajaja« (55).

Suočen s osporavajućim činjenicama, »nacionalizam na osporavanje svojih teza odgovara dodatnim adutom: ulogom žrtve. On nudi dugačku listu povijesnih ponižavanja, političkih i kulturnih uzurpacija od strane kolonijalnih i imperijalnih sila, koje su dotičnu naciju pokušavale uništiti,

zagaditi, izroditi. To se pokušavalo i još uvijek se pokušava, naravno bez uspjeha! Koliko god da su bili grozni zločini osvajača i koliko god stoljeća da je trajalo to sistematsko istrebljivanje naroda koje je trebalo izbrisati potlačenu naciju, ona je preživjela! Usprkos varljivom prividu, mučena nacija je potajno uvijek odolijevala, sačuvala svoju suštinu, ostala uvijek vjerna svojim precima i porijeklu te čiste duše čekala dan povratka svog otetog suvereniteta i svoje potisnute slobode« (20).

O listi tlačenja iz povijesti Llosa kaže: »Naravno da se ta lista ponižavanja i nepravdi oslanja na neke povijesne istine. Ali bilo bi zabluda vjerovati da su nasilja i zlostavljanja iz prošlosti koja su jači narodi počinili nad slabijim narodima uzrok za nacionalizam. Kad bi to bio slučaj, onda bi se nacionalizam poput epidemije proširio do najudaljenijeg kuta zemaljske kugle. Jer zar ima ijedna država u čijoj povijesti se ne bi našli razlozi za ispravljanje nepravdi? Svako društvo koje pogleda unazad i detaljnije promotri svoju prošlost nailazi na scenario horora, zločina i neizrecivog nasilja, koje su jednako vršila društva, narodi i nacije međusobno kao što su ga unutar svakog društva vršile moćnije klase ili pojedinci nad slabima. U toj perspektivi postaje od povijesti svih država jedna povijest nitkovluka« (21).

No nacionalizam želi vidjeti samo svoja pačeništva u povijesti, spremno ih i izmišlja jer »nacionalizmu su potrebna takva povijesna ponižavanja kako bi opravdao svoj zahtjev da je žrtva jedne kolektivno proživljene prastare nepravde koju može ispraviti samo ponovno postizanje izgubljene nezavisnosti. On ih treba i zato da bi objasnio navodnu nečistoću nacionalnog jedinstva — na području jezika, kulture, institucija i čak rase — te da bi obrazložio politiku kojom sada na poziciji vladara želi ponovo uspostaviti integritet i čistoću nacije, uprljanu stoljećima strane vlasti« (21).

Svojom politikom nacionalizam »sprovodi nekad blažim nekad okrutnijim sredstvima ujednačavanje sistema, koje na račun dosad postojeće heterogenosti proizvo-

di homogenost i postavlja često nepremostive prepreke razvoju religijske, kulturne ili etničke raznovrsnosti« (54). Zato je »neosporna činjenica da svaki nacionalizam koji želi biti koherentan i slijediti do kraja svoje osnovne principe vodi prije ili kasnije u netolerantno i diskriminirajuće postupanje i u otvoreni ili prikriveni rasizam. Nema mogućnosti izlaza. Budući da ona homogena, čista, kulturna i etnička ili i religijska nacija o kojoj nacionalizam sanja i koju želi probuditi nije nikad postojala — a da je ikad postojala, nestala bi u toku povijesti — mora je umjetno napraviti i izokrenuti stvarnost. A to se može postići samo silom« (29). »Čišćenja« koja se tako događaju »patriotsko pisanje povijesti — još jedna fikcija — kasnije pokušava zatajiti« (54).

Povijest koja dolazi iz patriotskih ili nacionalističkih pera nije nikad istinita: »Budući da se stvarna povijest ne uklapa u nacionalističku verziju prošlosti, ili se uklapa samo s iskrivljavanjima, nacionalizam je prisiljen povijest toliko saviti da bude upotrebljiva, uljepšati je ili deformirati da koristi njegovim ciljevima i da mu služi kao dokaz« (24).

Nacionalizam se temelji na izmišljotinama, među kojima je i sama nacija: »To što taj izgubljeni raj — nacija nacionalista — nikad nije bio opipljiva stvarnost, to ne predstavlja prepreku za čovjeka nadarenog strašnim i veličanstvenim instrumentom mašte da je izmisli. Za to je poezija tu: da bi se prazna mjesta u životu popunila priviđenjima, koje ljudi u svom kukavičluku, velikodušnosti, strahu ili gluposti trebaju kako bi svom životu dali smisao. Priviđenja koja poezija dodaje stvarnosti mogu biti dobroćudna, neškodljiva ili zloćudna. Nacionalizmi spadaju u ona posljednja« (25).

U širenju nacionalističkih priviđenja osnovnu ulogu imaju mediji. Llosa to pokazuje uzimajući kao primjer nacionalistički konflikt na našim prostorima, koji »je umjetno provociran pomoću tehnika manipulacije masama. Budući da se to događalo u društvu bez slobodnog i plurali-

stičkog sistema informiranja, nije bilo mogućnosti da se javnost cijepi protiv nacionalističkog bulažnjenja i njegovih neizbježnih posljedica, neprijateljstva prema strancima, rasizma i religijske netolerancije. [...] apstraktno je koncipirana jedna fikcija, koju su zatim propaganda i državni audiovizualni mediji ugradili u stvarnost vrtočlavlom učinkovitošću« (79). »Ujednačeni televizijski kanali, radio stanice, novine i časopisi bili su motor velike kampanje trovanja, koja je potpirivala nepovjerenje i mržnju među zajednicama i regijama tamo gdje je to još postojalo, a tamo gdje je bilo nestalo, iznova raspirivala. [...] A razumni glasovi i razborita pera onih koji su pokušavali da objektivno informiraju i ozbiljno zastupaju svoje mišljenje bili su bez oklijevanja potisnuti ili vrijeđani najgorim pogrdama: odmetnici, plaćenici, izdajnici« (78–79).

Nacionalizam guši i odbacuje razum i racionalnost jer »istine koje nacionalistička ideologija proglašava nisu racionalne; one su, kako je već rečeno, dogme, vjerske dogme. Zato se nacionalizmi kao ni crkve ne upuštaju u dijalog: oni proglašavaju svetim ili ekskomuniciraju. Nacionalizam ima mnogo više veze s instinktom i strašću nego s inteligencijom, i njegova snaga nisu ideje, nego uvjerenja i mitovi. Zato su mu bliski književnost i religija [...]. Pjesme, romani pa čak i gramatike doprinose više njegovom razumijevanju nego povijesna ili sociološka istraživanja« (25–26).

U nacionalističkoj sredini »šteta koju nacionalizam prouzrokuje sigurno nije ni na jednom drugom području tako očigledna kao na području kulture. U konfuoznom i apsurdnom sistemu vrijednosti u kojem je pripadnost kolektivnoj apstrakciji 'naciji' vrhunska vrijednost te se književno i umjetničko stvaralaštvo vrednuje prema tom mjerilu, rezultat je predvidljiv. Nacionalističko gledište je sklono omalovažiti ili odbaciti svako duhovno djelo koje lokalne vrijednosti, regionalno, nacionalno, folklorističko stavlja u pozadinu, negira, ismijava ili poništava pomoću kozmopolitske i univerzalne perspektive ili pomoću indivi-

dualnog — pomoću one stvarnosti čovjekovog postojanja koja se teško može spojiti s nacionalizmom [...]. Nacionalizam najviše cijeni one književne tvorevine koje potvrđuju njegove predrasude o kolektivnom identitetu. U praksi to znači da se regionalistička ili folkloristička umjetnost mora uzeti za uzor, što vodi u provincijalni autizam, neizbježni rezultat nacionalističke kulturne politike. Zato nacionalizam u umjetnosti i književnosti do danas nije dao ništa što bi bilo vrijedno pamćenja, i zato ni 'proroci nacionalizma', kako primjećuje Ernest Gellner, 'kad se trebalo latiti razmišljanja, nisu igrali u prvoj ligi'« (29–30).

Oni intelektualci i političari koji ne forsiraju nacionalizam ipak prave ustupke nacionalistima i popuštaju im misleći da će ih to stišati. Pritom zaboravljaju »iracionalni i teleološki karakter nacionalizma. Politički i ideološki ustupci i nagodbe po pravilu ga ne stišavaju, nego ga razjaruju kao strelica rasnog bika i navode da zahtijeva još više. To neutaživo zahtijevanje je njegovo bitno obilježje« (32).

Obilježje nacionalizma je i da se služi neosnovanim zastrašivanjima kako bi oni koji su na vlasti zadržali i proširili svoju vlast (13–14). Aktualni primjer u Hrvatskoj je pravljenje straha da će Evropa oduzeti Hrvatima jezik i natjerati ih da pređu na neki drugi. Računa se da će svaki zastrašeni Hrvat tražiti zaštitu u okrilju nacionalista. Neutemeljeni strah koristi se i da bi se opravdala nasilna promjena pravopisa u državi.

Nacionalizam ne može bez nasilnih postupaka, a oni nisu spojivi s demokracijom. Zato je nacionalizam suprotstavljen demokraciji: »Zbog njegove predodžbe povijesti, [...] njegovog ideološkog opšivanja šovinizmom, neprijateljstvom prema strancima, rasizmom i religijskim dogmatizmom nacionalizam će bez sumnje — kao što već i jest u rascjepkanoj bivšoj Jugoslaviji — biti politička snaga koja će se sljedećih godina suprotstavljati onom internacionaliziranju života i ekonomije kojem zahvaljujemo razvoj industrijske civilizaci-

je i demokracije« (48). U žaru nacionalizma zaboravlja se da je napredak civilizacije oduvijek povezan s nadilaženjem granica plemenske zajednice, a ne sa zatvaranjem u njih (13).

SNJEŽANA KORDIĆ